

ENTREVISTA AMB

Per als estudiosos dels camps de les ciències socials, el sociòleg francès Alain Touraine (1925) no necessita presentació. Recordem, tanmateix, que és autor de molts treballs de recerca sobre les societats industrials contemporànies i que el seu mestratge ha exercit una forta influència a les noves generacions de sociòlegs. Després dels anys d'estudis inicials a l'École Normale Supérieure de París, Touraine estudià sociologia a Harvard amb Talcott Parsons i, més tard, esdevé director d'estudis de l'École Pratique d'Hauts Études de París. Investigador al CNRS, és també des del 1965, professor de Ciències Humanes a la Universitat de Nanterre. Entre les seves nombroses obres recordem *Sociologie de l'action* (1965), *La société post-industrielle* (1969) i *L'après-socialisme* (1981). Aquesta entrevista, realitzada pel nostre col·laborador Ignasi Pons (Associació Catalana de Sociologia) fou feta en ocasió de la darrera visita del professor Alain Touraine a Barcelona, convidat pel Cercle d'Economia, on pronuncià una conferència sobre l'experiència socialista francesa actual.

(ciència):— En primer lloc ens podrieu descriure el vostre itinerari intel·lectual?

Com tota la gent de la meua generació vaig entrar a les ciències socials per raons no científiques: em vaig educar en una atmosfera de guerra, com a infant en un ambient molt aïllat dels disturbis del món estudiant i després, amb l'alliberació, vaig descobrir un món molt diferent del que m'havien donat a entendre; és una mica per això que em vaig començar a interessar per la sociologia. Jo volia entendre després d'acabar els estudis, més clàssics, d'història el món que canviava al meu voltant, i especialment els problemes més aguts, més visibles i més llunyans de mi, com eren tot el món del treball, i és per això que en la meua generació, i a França, sociologia va significar la sociologia del treball durant deu anys.

Vaig començar sense cap formació general sobre sociologia i, al cap d'un parell d'anys, me'n vaig anar un any als Estats

Units a veure una mica què era la sociologia. Hi vaig anar amb força recança, perquè la gran escola sociològica era l'Escola de Harvard de Parsons, persona que vaig tenir oportunitat de conèixer i per la qual sento gran admiració però amb qui, alhora, tinc moltes diferències. Això va ser molt útil i molt positiu per a mi, ja que em va permetre de conèixer tot un món analític, molt diferent del meu. Després d'això vaig començar un treball de camp, un treball concret sobre fàbriques, evolució i actituds dels treballadors, etc., i a poc a poc, per superar aquesta contradicció interna entre un treball de camp i uns marcs intel·lectuals provinents d'Amèrica que no em convenien, vaig començar a construir el meu propi marc de referència i llavors vaig passar una segona etapa en la vida. Va ser una etapa molt llarga, bàsicament teòrica; durant deu anys no vaig fer el que diríem pròpiament treball de camp, tret d'alguna cosa a l'Amèrica Llatina, sinó que va ser un treball teòric intentant aplicar d'una manera global les idees als esdeveni-

ments. Va ser quan vaig escriure llibres del que jo anomeno història immediata, com un sobre el maig del 68, un altre sobre la caiguda del govern d'Unitat Popular a Xile, una sèrie d'articles, que podrien ser transformats en llibres, sobre Portugal, sobre la situació estudiantil i acadèmica als Estats Units, etc. Entre l'any 1973 i el 1975 vaig passar un moment baix; potser per raons personals, potser per raons històriques, ja que em vaig quedar molt impressionat pels fets de Xile, que vaig viure de molt a prop, i també em vaig quedar molt decebut per les conseqüències intel·lectuals després del maig del 68, que va representar un moment d'obertura i que, com sabeu, va anar seguit per un període de tal mudisme, de sectarisme, del qual em vaig sentir rebutjat. En aquesta etapa vaig escriure uns llibres que no són estrictament científics, sinó més aviat una mena de diari intel·lectual. Vaig publicar un parell de volums que són bàsicament analítics, però de manera no sistemàtica.

A partir de l'any 75 es va produir un

ALAIN TOURAINE

millorament cultural en el meu país i vaig tornar a fer un programa d'estudis concret sobre nous moviments socials. Vaig fer un llibre dos anys més tard per presentar el mètode i el programa sobre el fi del moviment estudiantil, un altre sobre el moviment antinuclear a França, un altre sobre un moviment nacional regional occitanista a França i ara estic acabant dos llibres més, un sobre el sindicalisme francès i un altre, que és el meu treball durant tot aquest any, sobre el sindicat polonès Solidaritat. Em queda per fer un treball i una investigació sobre el moviment de les dones i potser després canviaré cap a un tipus d'anàlisi més global.

Es a dir que la meua vida passa en moviment continu entre el treball de camp i l'anàlisi més teòrica i metodològica i d'interpretació de la història contemporània. Aquest tipus de barreja, no és que m'agradi, però em sembla necessària en la vida d'aquestes ciències "toves", com són les ciències socials i a mi m'agrada passejar entre les coses més "toves" i les més "dures", com són les anàlisis d'història contemporània i les anàlisis més profundes d'elaboració teòrica.

Una altra característica del meu treball, des del punt de vista de l'objecte, és que penso que en el món actual és impossible ser sociòleg si un treballa solament en una part d'aquest món. Hi ha tres parts al món, el primer, el segon i el tercer món, i com que vivim en el primer món, primer vaig intentar passar part del meu temps fora del meu país. Per això vaig de tant en tant als Estats Units, però també intento conèixer alguna cosa del tercer món. Aquest tercer món és immens i per tant em vaig limitar a conèixer una mica Amèrica Llatina, especialment Xile abans del cop d'Estat, país al qual estic molt vinculat, fins familiarment, ja que la meua dona és xilena; també vaig visitar part del Brasil i, ara, de Mèxic. Per altra banda voldria, malgrat la manca de coneixements dels idiomes, entendre una mica més el món comunista, el segon món, per això viatjo de tant en tant a Polònia i estic dedicant aquest any al

gran i immens fenomen social que és Solidaritat. Jo crec que el sociòleg és més a la vora d'un instrument de transformació de l'experiència en les anàlisis que un home que es trobi totalment tancat dins del món de l'anàlisi. En aquest darrer cas, no seria una activitat intel·lectual noble. Crec que la sociologia ha de ser "plebea", en el sentit de cercar, no de tancar-se en una posició pretensiosa entre el "vulgar" i el "distingit", perquè som gent bastant corrent; no som, per entendre'ns, matemàtics. Amb això vull dir que la societat no s'ha de confondre amb la ideologia dels actors. De cap manera. Jo sóc molt antiideològic. Tot esforç intel·lectual ha d'allunyar-se de la ideologia i construir una anàlisi, sense que ningú no tingui la possibilitat de dir que ja ha construït i viu en un món totalment conceptualitzat.

(ciència):— *Quan es parla de ciència, s'entén normalment ciències naturals, llavors en la sociologia que neix de la filosofia social, de la qual no s'ha independitzat del tot, el problema consisteix en si té realment un estatut de científicitat, si podem parlar d'una sociologia científica? Quines condicions caldrien per a això?*

Jo crec que sí. En realitat, quin és el problema? El problema nostre és que el que estem estudiant són factors socials, és a dir, comportaments dirigits per objectius valorables. Llavors no es pot estudiar el comportament de grups humans o d'individus humans com si no fossin humans. Els defensors de la teoria dels sistemes parlen de sistemes auto-poètics, és a dir, que es fabriquen ells mateixos els objectius. Per això el títol de meu principal llibre és *Producció de la societat*, que en anglès potser s'ha traduït millor, *Self production of society*. Aquest és, crec, el caràcter distintiu de les ciències socials que estan estudiant sistemes o factors que tenen la capacitat de produir, transformar i controlar els seus objectius. La teleologia de les cèl·lules és constant i determinada pel codi genètic; el comportament d'un ésser humà no és tan sols d'adaptació al

medi ambient, sinó també de producció. Això, a mi, em sembla el més important. És el que anomenem la situació, que és, naturalment, un nivell de l'anàlisi sociològica, donat que quan vaig a travessar un carrer, el carrer existeix abans que jo el travessi, però és evident que el carrer no existeix "per si", el carrer va ser construït i la seva construcció va ser el resultat d'un procés polític en què hi va haver unes discussions en el municipi, en el Parlament o no sé on i en les oficines tècniques. Per tant, considerar el carrer o l'edifici o la institució —en general, qualsevol tipus de sistema de regles i normes— com a donat i la conducta com a pura resposta, és, òbviament, superficial. El que m'interessa, i crec que a molts sociòlegs, és no entendre com respon la gent, com responen les conductes en una situació, sinó com està creada la situació, per conductes redefinides en termes d'acció social orientades alhora per fins culturals, per valor i per relacions i conflictes socials. La situació seria el resultat de relacions socials. Agafem un exemple concret. Un exemple molt important en sociologia, tan important que, en certa manera, és l'única vegada que un sociòleg aconseguí un premi Nobel. És el cas de Simon i la teoria de les organitzacions. Fa trenta o cinquanta anys es deia que una fàbrica o una oficina moderna s'organitza al voltant de principis científics, de racionalitat. Un sociòleg de gran importància, com Max Weber, va parlar de sistema burocràtic, de l'ús de la racionalitat en el sentit d'adaptar racionalment els mitjans als fins.

Els estudis que es van realitzar, a partir dels anys 50, van demostrar que no és així, que no hi ha principis generals, sinó que hi ha el que Simon va anomenar racionalitat limitada; és a dir, en certa manera, una fàbrica, un hospital, una administració, una universitat, un centre d'investigació són, com es diu en francès, *bricolés*, tal com ha utilitzat el terme Levi-Strauss, és a dir, són elements, estratègies, jocs, relacions, negociacions, tot això molt inestable, molt poc coherent, molt poc integrat; però tots, un al

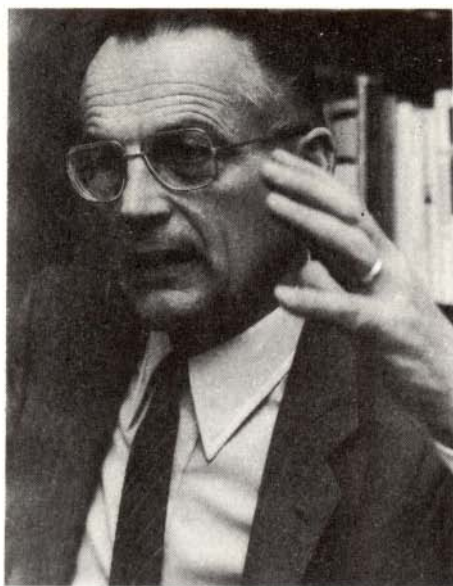
costat de l'altre, realitzen un fet que és una mica *bricolé*, que té la seva part de racionalitat, però no és totalment irracional, és clar. És el resultat, molt inestable, d'una sèrie de reaccions socials; per tant, el que és interessant no és que sigui més o menys racional, sinó el fet que la situació no es pot analitzar, és plena de principis, i els individus, com es deia abans, es resistirien a la racionalitat i serien racionals o irracionals, i els científics serien els racionals i la pobra gent seria la irracional. Això no és així, de cap manera. Se sap, per exemple, que la irracionalitat de certs laboratoris pot arribar a extrems insospitats. En el llibre de Watson *La doble hèlix*, per citar un cas, es descriu la conducta d'irracionalitat de jocs de lluita pel poder que envolta el descobriment de la cadena en doble hèlix d'ADN. Per què dono aquest exemple i no un altre? No és que aquest sigui més o menys important que altres, però és il·lustratiu d'un lloc on es pensa en termes purament de racionalitat. La manera concreta d'organitzar una activitat és el resultat d'una sèrie de processos socials. El que a mi em sembla fonamental, exemplar, des del punt de vista de l'anàlisi sociològica, és que el que a nosaltres se'ns presenta com a donat, la situació, en realitat, es pot entendre com a resultat d'un procés, com construït i no com a "primo movens". Això em sembla molt important en la nostra societat, ja que si la sociologia es desenvolupa és perquè la nostra societat, com totes les societats, és més dependent de la seva pròpia acció que de determinants naturals, històriques o de qualsevol altre tipus. Les nostres societats són produïdes per si mateixes: programació, revolució, guerres, programa de creixement econòmic, crisis econòmiques, el millor i el pitjor. És impossible pensar com abans en termes de valors absoluts o determinants materials. Jo diria que si hi ha una base central de la sociologia, és el rebuig al determinisme. No per dir que tot això és lliure voluntat. La situació no determina conductes, la situació és construïda per relacions socials. Considero que el paper de la sociologia és molt central i

anirà essent-ho cada cop més, perquè estudiem com els homes o alguns homes fan la seva història. La cosa més elemental és l'estudi d'un procés de decisió. Com s'ha pres o no s'ha pres una decisió. És molt divertit veure que hi ha grans projectes que no s'han decidit mai. Per exemple, a París tenim un metro nou que es diu Express, molt modern, molt costós, i la decisió de fer-lo no va ser presa mai. També quan algú parla amb un dirigent econòmic, és molt freqüent que et digui que a la seva vida ha pres potser tres o quatre decisions. És a dir, estudiar com es prenen decisions, i a un nivell més alt, com es formen el que jo anomeno moviments socials, aquestes forces conflictives a través de les quals, i dels seus acords i dels conflictes que provoquen, pràcticament es decideixen les formes concretes de relació entre la societat i el seu medi ambient. El que diem cultura. És a dir, el conjunt de models normatius a través dels quals una societat construeix les relacions amb el medi ambient. Aquesta és la qüestió, en opinió meua, bàsica de la gran sociologia. També hi ha petita sociologia! En els marges que són més deterministes però de menys interès, i que poden ser interessants per als economistes, ja que hi ha elements d'estratificació social: qui consumeix què, qui vota qui... són estudis de consum social que tenen un gran interès pràctic però de menor interès analític. El que, al meu entendre, és el cor del treball analític sociològic és entendre les forces a partir de les quals es produeixen els processos. Per exemple, en el món actual no sé si hi ha fenòmens més interessants que la reaparició de la religió com a força política, jo diria la fi del període de les llums en el qual nosaltres hem pensat que la modernitat s'oposava a la tradició, i ara, els pobles del món construeixen el seu futur no en contra del seu passat, sinó amb el seu passat. Una altra vegada, per al millor o per al pitjor. Però la cosa importantíssima és veure la transformació de la naturalesa de la definició dels actors socials. L'actor racional, diríem volterrià, o l'actor orgànic, darwinian, ha

deixat el lloc a l'actor definit de manera cultural, polític i econòmic, però que entra en un procés polític. Jo diria, en un sentit molt ampli, molt aristotèlic de la paraula, que és una ciència de la política, de la manera de construir les regles de la vida en comú.

(ciència):— *Parlant del determinisme, fa uns 6 o 7 anys va aparèixer a Amèrica un fenomen, la sociobiologia de Wilson, que ha centrat l'interès del debat a les revistes científiques que tot just ens arriba ara a nosaltres. Com l'emmarcaríeu? Com a moda científica? Com a teoria consistent?*

Hi ha dues coses totalment diferents. Hi ha un esforç d'una escola ideològica reaccionària, amb poques bases científiques que vol tornar a un determinisme biològic i, tal vegada fins a donar bases científiques al racisme. Això ha d'ésser condemnat i, els biòlegs, en gran nombre, han escrit de forma molt clara en contra d'aquesta teoria. Però seria actuar de mala fe si agaféssim només les vint últimes pàgines del llibre de Wilson oblidant les altres mil que hi ha abans. El que a mi em sembla com a sociòleg, i de cap manera com a biosociòleg, és que hi ha qui pretén que hi ha un determinisme social en el sentit que tot és aprenentatge i que no hi ha res en l'ésser humà que sigui innat, que tot és adquirit, la tradició de les "llums". Aquesta és la idea que tot és possible mitjançant l'educació, i per tant del poder polític. I es pot pensar que el que és dramàtic és aquesta visió optimista del segle XVIII, que ha conduït, en el segle XX, al totalitarisme, mitjançant una activitat social, d'una decisió d'una organització social es pot transformar, fer un rentat de cervell. No veig cap raó perquè el sociòleg s'hagi d'identificar amb el món de les coses adquirides contra el món de les coses innates. Jo prefereixo molt sovint les formes clàssiques dels biòlegs segons les quals l'home és un ésser programat per a aprendre. Com diu François Jacob, per exemple, no hi ha oposició entre el món de les coses innates i el de les coses adquirides. És una sepa-

ració arbitrària. Cap biòleg, segons el meu entendre, no treballa amb aquestes categories, ja que les dues coses estan totalment barrejades. Com el nen que neix que no és un ésser totalment independent i es desenvolupa en les relacions. I aquesta és la gran aportació de la psicoanàlisi: l'ésser es forma en relació amb altres éssers humans, i, em refereixo a Freud, ja que Freud era bastant biòleg i creia molt en les coses innates; el mateix home que creu molt en les coses innates, en les pulsions però al mateix temps insisteix en el caràcter dialèctic relacional de la construcció de la personalitat. És una discussió entre posicions totalment abstractes i el que és interessant és que aquestes discussions sobre la psicologia em semblen bastant semblants a les discussions político-culturals que tenim que abans he mencionat: tradició, en un moment donat, podria ser les coses innates, el que va ser rebut i el que es construeix; entre aquests dos conceptes no hi ha una separació total. Nosaltres sempre tenim la capacitat d'escollir el que rebem, però també el que construïm es fa amb el que hem rebut. Per tant no hi ha aquesta oposició. En això, el cooperativisme és molt important, ja que aquesta il·lusió occidental, il·lusió nacionalista dominant de pensar que l'home pot ser mestre de si mateix i de la naturalesa, com també la separació de l'home, de l'animal, del medi ambient... En tot això, em sembla que hi ha una manera de pensar molt més rica, segons la qual no tant sols som part de la naturalesa, sinó que som sistemes, com són sistemes els animals, però d'un altre tipus. Som part d'un ecosistema i som la part de l'ecosistema que té la capacitat de modificar el sistema, i també la responsabilitat de la supervivència de la resta del sistema.

(ciència):— *Creieu que existeixen lleis de regularitat de l'estructura social?*

No hi ha lleis de la societat. I us confessaré una cosa: la societat no existeix. Cal adonar-se que la gent que parla de la societat pensa en una cosa que no exis-

teix. Fa tres o quatre segles no es parlava de societat, es parlava de civilitzacions, i la gent pensava que la civilització índia, islàmica, cristiana occidental, que totes eren éssers històrics amb un caràcter gairebé personificat. Després va venir la idea de la societat i més tard la idea de la societat en evolució i aquí es va crear la sociologia, i la paraula sociologia va ser creada per un fill de les llums i de l'historicisme, Auguste Comte que a la vegada era fill de l'il·luminisme del segle XVIII i de l'evolucionisme del segle XIX. Llavors es va parlar de manera orgànica, influència de Darwin, mitjançant Spencer, Durkheim etc., es parlava de les lleis de la societat, ara no. Ara no hi ha societat. La societat no existeix. Hi ha estats nacionals, fronteres, sistemes administratius, idiomes, cultures. Hi ha tota una sèrie de coses que existeixen, però el que anomenen societat és el resultat d'una sèrie de processos. L'objecte de la sociologia és les relacions socials. I respecte d'això no dic altra cosa que el que han dit els biòlegs, per exemple, François Jacob va escriure en el seu llibre *La lògica de lo viviente*: "la biologia va néixer quan van deixar de discutir sobre la naturalesa de la vida i van començar a estudiar els éssers vius". Jo diria, la sociologia neix quan deixem de discutir sobre la naturalesa de la societat o de les lleis de la societat i quan estudiem relacions socials. Aquesta és la definició de la sociologia, i a més a més les relacions socials són relacions entre unitats individuals o col·lectives, orientades per valors i posades en relacions socials. Però si és que hi ha una definició de l'acte sociològic, és explicar la conducta d'un actor per les relacions en les quals està immers aquest factor. És per això que la sociologia no és ni objectivitat ni subjectivitat sinó anàlisi relacional. Tot són relacions, per a un sociòleg.

(ciència):— *S'ha utilitzat freqüentment en sociologia el terme "patologia social". Voldríem preguntar-vos si és acceptable aquest terme i, si ho és, on es podria situar la patologia social?*

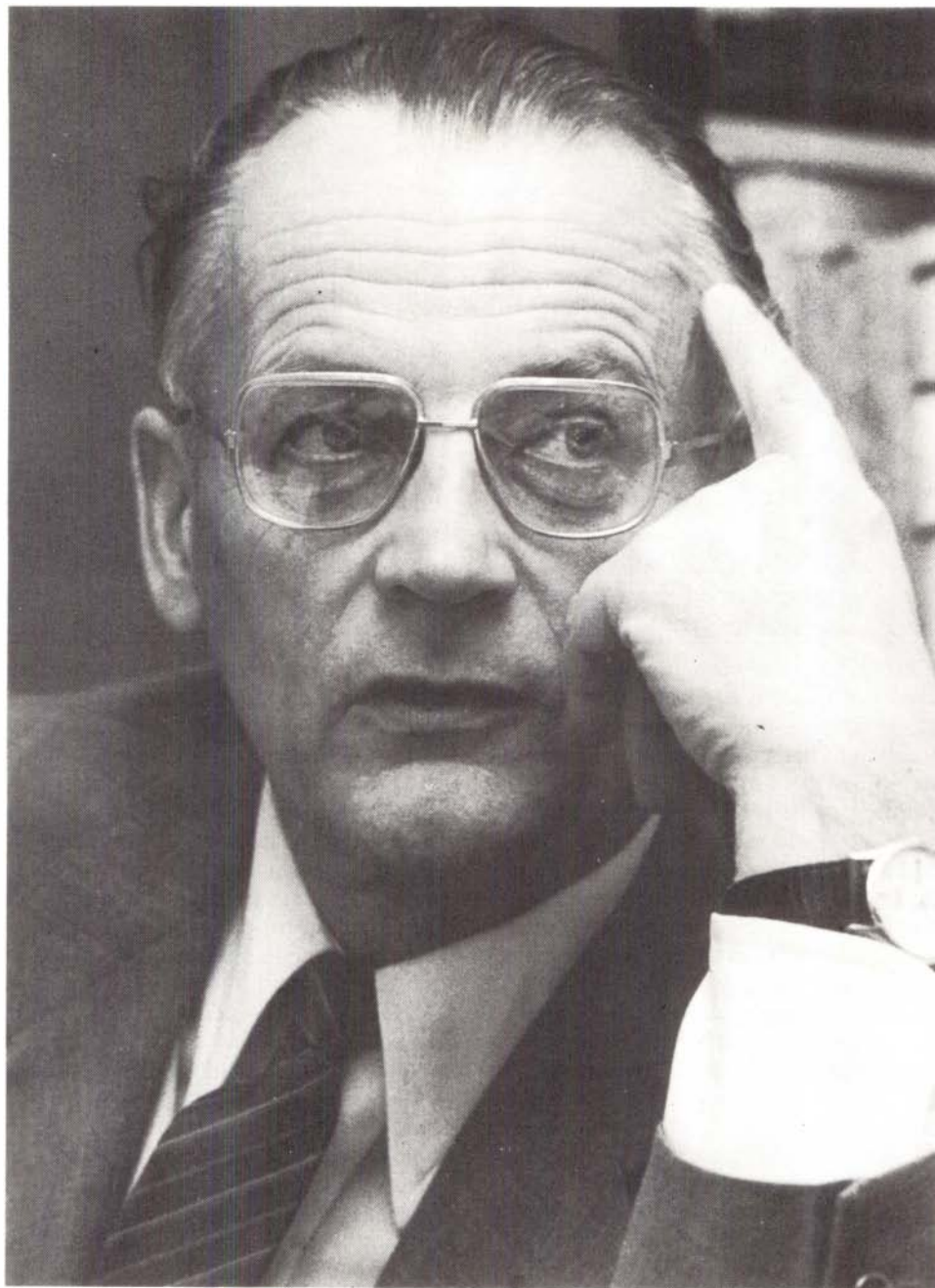
Patologia social és una paraula molt adequada, però qualsevol tipus d'anàlisi d'un sistema de relacions ha d'estudiar les formes de desorganització tant com les formes d'organització. El cas més famós, al començament de la sociologia va ser el gran estudi de Durkheim a final de segle passat sobre el suïcidi, pel qual es demostra que no és una actitud, una decisió, una característica de l'individu, sinó del sistema social. Quan es desfan els vincles o quan es fan confuses les normes en la societat, en canvi, on la gent està desarelada, es produeix una desocialització i hi ha suïcidis o conductes de tipus semblant. En aquest cas, jo diria que hi ha patologia. Un altre cas molt conegut que avui és molt important és el de l'atur. S'ha demostrat, cap als anys trenta, que l'atur destrueix els rols d'un individu, no tan sols des del punt de vista professional, sinó en tota la seva vida, també dins la seva família, per exemple.

Jo diria que cal estudiar, més que patologia, conductes en crisi, i les conductes de crisi no solament s'expliquen per l'estat de crisi d'un sistema sinó precisament per la privació o per la pèrdua de la capacitat d'acció. De tot això, se n'ha parlat potser d'una manera massa superficial, com per exemple d'alienació o d'impotència, de la privació de capacitat d'acció col·lectiva. Això em sembla molt interessant. Personalment, tinc la impressió que no és la societat, sinó que per una sèrie de raons estem en una situació de privació d'acció col·lectiva. Precisament, nosaltres vivim moltes vegades com si la societat fos una cosa donada, i aquí podria entrar la definició de la "massa" o de la multitud, de l'antisocietat, quan ens trobem dins de la societat, com la gent que es troba dins d'una plaça construïda en un altre segle. No hi ha relació, no hi ha la capacitat dels actors socials de canviar l'ambient. Això és típicament patològic: quan no hi ha la capacitat de produir la situació en la qual s'actua.

(ciència):— *Dins d'aquesta perspectiva, quina seria la relació entre la sociologia i la*

resta de les ciències socials. En particular, amb l'economia, la història i la psicologia, que són les disciplines més acostades?

Quan es parla de sociologia i d'història, hem de tenir clar que són dues coses ben diferents. Primer, des d'un punt de vista pràctic, hi ha especialistes segons el tipus de document que s'ha d'utilitzar. L'antropòleg seria la persona que estudia la societat sense escriptura. Un historiador seria la persona que estudia una societat amb documents escrits o orals però presents. Serien definicions segons l'objecte a estudiar. Darrera d'això i amb un altre sentit molt diferent a aquestes paraules hi ha un mètode. El mètode històric consisteix a explicar un fenomen social pel seu lloc dins d'una evolució. Un antropòleg és aquell que estudia un comportament social per la seva funcionalitat, dintre de la reproducció d'unes formes d'organització social. Un sociòleg estudia canvis produïts. En el segle XIX, tothom era historiador! perquè aquest era el mètode. Avui, moltes vegades, quan s'estudia el passat, són més sociòlegs, en termes de mètode, que els mateixos sociòlegs. Jo no veig cap superioritat de l'estudi del present. Jo sóc una persona que estudia el present. Per això la meua decisió concreta, pragmàtica, és la de sociòleg. Moltes vegades, però, veig idees, raonaments de les anàlisis, aplicats a societats del passat, sense o amb escriptura, que m'interessen tant com l'estudi del món actual. Concretament, el que penso, és que en el nostre món hi ha una interdependència creixent, i, com deia, jo no crec que sigui útil oposar mètodes, perquè societats que produeixen el seu futur, ho fan amb el seu passat, i així estem sempre construint edificis, institucions, amb funció de canvi, a partir de materials que tenen la funció totalment oposada, o bé estem esperant les nostres societats de canvi, el que donava una societat estable. És per això que les coses imaginàries, la religió o els jocs, o certa utilització de les ideologies o dels mites, tenen tanta importància en la nostra societat. Jo diria, abans que tot, unitat de l'experiència humana, de la

mateixa manera que oposar el present i el passat, els civilitzats i els desenvolupats no té gaire sentit. Respecte a l'economia, és una relació entre germans, i no entre pare-fill, com seria el cas de la història. Aquí no hi ha mai separació. Els fenòmens que els sociòlegs estudien són els mateixos que els economistes estudien. És cert que la construcció d'un model de realitat social entra en relació amb altres, hi ha sistematització, coherència i individualitat. El sociòleg estudia com es produeixen elements i l'economista com s'afegeixen en sistemes pràctics aquests elements. Una altra diferència jo diria que és la teoria del comportament humà. Moltes vegades, la teoria econòmica recolza en el model simplificat i útil de la racionalitat, en una filosofia dels interessos. Molts cops ja s'ha dit que l'economista estudia els interessos i el sociòleg les relacions; Aquesta va ser la manera clàssica de Weber i Durkheim. En realitat, la participació de la sociologia als estudis econòmics és molt important ja que precisament estem estudiant com els actors actuen, i és ben evident que no actuen per raons de maximalització de l'interès personal i que no són separables

de la xarxa de relacions socials i de l'ambient cultural, en els quals actuen. Hi ha certa oposició entre l'organització de l'economista que sempre està a favor de l'anàlisi del sistema i de l'anàlisi del sociòleg el qual sempre està a favor de l'anàlisi de l'actor.

Amb la psicologia, és el mateix problema que deia fa un moment. La veritable oposició no és entre individus i societat, que no tindria cap sentit, sinó entre el que està dins de l'organisme, construït biològicament, i el sistema de relacions socials. Per exemple, la importància de la psicologia social, la importància de l'obra sociològica de Freud, o el fet que Piaget sigui a la vegada psicòleg i sociòleg, o l'esforç del mateix Parsons a Harvard per a crear un únic departament en el qual psicologia, antropologia i sociologia es van unificar per fer el que ell anomenava departament de "relacions socials". Tot això demostra que, un altre cop, establir fronteres no serveix per a res. Tampoc no hi ha identitat. El que em sembla ric i interessant és que la sociologia com qual-sevol activitat intel·lectual es desenvolupa millor en tensió i complementaritat amb altres.